

احیاء ابزار مالی اعتبار در حساب جاری در چارچوب عقود اسلامی

جناب آقای دکتر علیرضا شیرانی

مدیرعامل بانک سپه

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الرب العالمين

با عرض سلام و ادب خدمت همه حضار و پژوهشگران و اساتید محترم و ارباب جراید و رسانه‌های همگانی، با تقدیر و تشکر از مسئولین محترم موسسه عالی بانکداری ایران و برگزارکنندگان این همایش و قدردانی و سپاسگزاری از صاحب‌نظرانی که قبلاً به نحوی از انحا به بحث پیرامون ابزار مالی تسهیلات اعتبار در حساب جاری پرداخته‌اند، مخصوصاً برادر عزیز و ارجمندمان جناب آقای امیر اصلانی و تشکر از همکار و محقق خوبمان آقای ارسلان امیری که در تهیه و تنظیم این مقاله تشریک مساعی داشته‌اند.

در اینکه اسلام مکتبی است جهان شمول، فراشمول، فراگیر و منطبق با قطرت بشر و پاسخگوی نیازهای مادی و معنوی انسان در همه زمانها و مکانها شکی نیست. در اینکه با بهره‌گیری از این مکتب انسان‌ساز و زیربنای فکری، اعتقادی و نظری آن از یک طرف و تجربیات ارزشمند مسلمانان طی قرون متمادی می‌توان همواره تلفیقی از مبانی نظری و تجربی به دست آورد و با استفاده از فقه زنده و پویای شیعه در هر زمان و مکانی راه‌حلهایی عملی و منطبق با موازین شرعی برای مسائل و معضلات پیچیده روزمره بشر به دست آورد نیز مشکلی نیست. با تکیه بر این اصول مسلم موضوع این مقاله تحت عنوان «احیای ابزار مالی، اعتبار در حساب جاری در چارچوب عقود اسلامی» تدوین گردیده و سعی شده علاوه بر مبانی نظری، راه حل عملی و کاربردی آن نیز ارائه گردد به نحوی که بتوان به یکی از نیازهای مبرم بانکی فعالین اقتصادی پاسخ گفت.

بیش از چهار سده است که از تاریخ بانکداری کلاسیک و ربوی می‌گذرد در حالی که از عمر بانکداری اسلامی فقط چهار دهه گذشته است. بزرگترین رویداد بانکداری اسلامی در چهارده گذشته ۱۷ سال پیش در کشورمان اتفاق افتاد که برای اولین بار در تاریخ بانکداری جهان به یک باره کل سیستم و نظام بانکی کشوری به بانکداری بدون ربا تغییر یافت.

تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۸ در مجلس شورای اسلامی و اجرای آن از ابتدای سال ۱۳۶۳ در شبه بانکی کشور به منظور دستیابی به اهداف اساسی ذیل انجام پذیرفت:

- ۱- حذف بهره از عملیات بانکی.
 - ۲- برقراری سود در عملیات بانکی.
 - ۳- تجهیز سپرده‌ها به شکل جدید.
 - ۴- اعطای تسهیلات به شکل جدید (از طریق ۱۴ ابزار مالی اسلامی)
 - ۵- اتخاذ سیاست پولی به شکلی که با موازین شرعی مغایرتی نداشته باشد.
- اکنون پس از ۱۷ سال از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا دارای گنجینه‌ای از تحقیقات علمی و مطالب نظری در این مورد می‌باشیم که بخش قابل توجهی از آن به همت مسئولین، اساتید و پژوهشگران همین موسسه حاصل شده است. از طرف دیگر کمتر از دو دهه تجربیات عملی و ارزشمندی را پشت سر گذاشته‌ایم و وقت آن رسیده که با تجدیدنظر واقع بینانه در قوانین و مقررات و دستورالعملهای اجرایی و ارزیابی دقیق عملکرد خود به رفع چالشها، کاستیها و نواقص پرداخته و پاسخگوی نیازهای روز جامعه خود باشیم.
- یکی از ابزارهای تامین مالی مهمی که امروزه در فعالیتهای مختلف اقتصادی و در نظام بانکداری بین‌المللی و داخلی در کشورهای مختلف جهان و در سطح وسیع مورد استفاده قرار می‌گیرد «تسهیلات اعتبار در حساب جاری است. تسهیلات اعتبار در حساب جاری قبل از اجرای عملیات بانکی بدون ربا در کشورمان بیش از ۱۴٪ کل تسهیلات سیستم بانکی را به خود اختصاص می‌داده است. بعد از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا این ابزار مالی مهم به طور رسمی از فعالیتهای بانکی کشورمان حذف شده در حالی که نیاز به آن باقیمانده و خلاء آن در فعالیتهای روزمره تجاری را منابع غیربانکی و غیررسمی و به صورت ربوی با نرخهای بسیار زیاد پر کرده‌اند. ادامه این وضع تبعات اقتصادی نامطلوبی به دنبال داشته و به کارگیری روشهای غیرمشروع را توسعه می‌دهد. به‌ناچار برخی از فعالین اقتصادی را به استفاده از این منابع سوق می‌دهد و فعالیت اقتصادی افرادی که مایل نبوده و یا قادر نبوده‌اند نیازهای مقطعی خود را از این طریق تامین نمایند را دچار رکود و یا بعضاً متوقف نموده است.
- همانگونه که استحضار دارید امروزه باگسترش و توسعه و پیشرفت ارتباطات، عامل زمان در مبادلات تجاری و فعالیتهای اقتصادی نقش بسیار عمده و اساسی دارد. تجارت الکترونیکی فعالین اقتصادی و تجاری را نسبت به ثانیه‌ها و دقیق حساس کرده چه رسد به روزها و هفته‌ها. بنابراین برای اتخاذ تصمیمات در فعالیتهای اقتصادی باید تجار به منابع مالی مطمئن و

سهل الوصول و لحظه‌ای دسترسی داشته باشند و به محض اینکه قیمت و کیفیت کالایی را مناسب تشخیص دادند نسبت به خرید و یا فروش آن اقدام نمایند. در طی ۱۷ سال گذشته بانکها بر اساس دستورالعملهای مصوب برای تامین منابع مالی مورد نیاز تجار از عقد مضاربه استفاده می‌کنند. از مشتریان سوال می‌شود چه کالایی با چه قیمت خریدی با پیش‌بینی چه قیمت فروشی و در چه مدتی از چه محلی خرید نموده و در چه محلی به فروش می‌رسانند و بر این اساس هر معامله‌ای را به صورت یک طرح و پروژه دیده و بر این اساس قراردادی تنظیم می‌گردد و با توجه به میزان تسهیلات و نوع مشتری و وثایق مورد نیاز مراجع مختلف بانکی تصمیمات لازم اتخاذ و در صورت تصویب اعتبار مورد نیاز مشتری ظرف سه روز تا بیش از یک هفته در اختیار وی قرار خواهد گرفت و برای انجام معامله بعدی نیز همین روال مجدداً تکرار می‌شود. مشتری در این بوروکراسی اداری وقت و فرصتهای زیادی را از دست می‌دهد، در حالی که اگر یک خط اعتباری مشخص برای فعالیتهای تجاری و حتی سایر فعالیتهای اقتصادی در نظر گرفته شود و اعتباری در حساب جاری به مشتری داده شود او می‌تواند در لحظه مناسب اقدام نموده و از وجود سرمایه لازم برای فعالیتهای تجاری در حساب جاری خود مطمئن باشد. سوالاتی که در این مورد مطرح می‌شود شامل موارد ذیل می‌باشد:

الف- آیا اعتبار در حساب جاری با موازین شرعی و با بهره‌گیری از عقود اسلامی قابل انطباق است؟

ب- آیا اعتبار در حساب جاری با قوانین جاری کشور مغایرت ندارد؟

ج- آثار اقتصادی اعتبار در حساب جاری در ابعاد کلان و خرد آن چگونه است؟

د- مکانیزم اجرایی اعتبار در حساب جاری به چه شکلی می‌تواند باشد، راه‌حلی عملی و کاربردی آن چیست؟

الف- انطباق اعتبار در حساب جاری با موازین شرعی و بهره‌گیری از عقود اسلامی:

در بین عقود اسلامی بهره‌گیری از عقد مضاربه مناسبترین و برجسته‌ترین گزینه برای انواع فعالیتهای تجاری می‌باشد. بر اساس فتوای بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی «مضاربه قراردادی است میان دو طرف که بر مبنای آن یک طرف عهده‌دار کل سرمایه و دیگری عهده‌دار کار تجارت گشته و سود آن میان آن دو تقسیم می‌شود» در شرعی بودن مضاربه هیچ شکی نیست، مضاربه در سنت و اجماع از زمان رسول اکرم (ص) تا به امروز مشروعیت داشته و خود آن حضرت قبل از بعثت با اموال حضرت خدیجه کبری به مضاربه می‌پرداختند. مضاربه در کتب فقهی همه فقهای شیعه از جمله شیخ طوسی در کتاب النهایه و شیخ صدوق و سایر فقها

مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. مضاربه از سه رکن اساسی تشکیل شده است:

- ۱- سرمایه که باید نقدی باشد و مالک در اختیار عامل قرار می‌دهد.
- ۲- کار که عامل برای اداره سرمایه و فعالیت تجاری انجام می‌دهد.
- ۳- سود که حاصل کار تجاری عامل با بهره‌گیری از سرمایه است و سهم هم یک از دو طرف باید درصدی از سود باشد.

به موجب نظر امام خمینی در صفحه ۱۶۲ رساله نوین، مسایل اقتصادی مضاربه به دو نوع تقسیم می‌شود: (پیوست شماره ۱)

۱- مضاربه خاص یا مقید که نوع کالا، مدت مضاربه و محل مضاربه مشخص می‌شود و عامل فقط در آن چارچوب باید به فعالیت بپردازد.

این نوع مضاربه هم اکنون در سیستم بانکی مورد استفاده قرار می‌گیرد و تسهیلات بخش تجاری در چارچوب این نوع مضاربه و به صورت پروژه‌های اجرا می‌شود.

۲- مضاربه عام یا مطلق یا آزاد که این نوع مضاربه از قیود عنوان شده در مضاربه خاص آزاد بوده و مالک اذن مطلق به عامل می‌دهد به عبارت دیگر صاحب سرمایه مبلغ مشخصی را در اختیار عامل قرار می‌دهد و عامل می‌تواند آن سرمایه را در جهت خرید و فروش و فعالیت‌های تجاری مشروع به کار بندد و سود حاصله به نسبتی که تعیین شده بین دو طرف تقسیم می‌گردد. مبنای ارایه طرح احیای «اعتبار در حساب جاری» نیز استفاده از نوع عام یا مطلق مضاربه در اعطای تسهیلات است. به این ترتیب که از طرف بانک سرمایه نقدی که مقدار و میزان آن نیز به صورت یک خط اعتباری مشخص است، در اختیار مشتری قرار می‌گیرد. مشتری در بدو امر نوع فعالیت‌های تجاری که می‌خواهد انجام دهد را به طور کلی برای بانک مشخص نموده و سود مورد انتظار را نیز پیش‌بینی می‌کند. سهم بانک و مشتری طی قراردادی از سود پیش‌بینی شده مشخص می‌شود. مدت خط اعتباری عموماً یک سال تعیین و در طول این مدت مشتری می‌تواند با استفاده از صدور چک به عنوان دستور پرداخت برای خرید کالا از خط اعتباری در نظر گرفته شده به طور یکجا یا به تدریج استفاده نموده و با آن کالاهای مورد نظر را خریداری کند و به محض فروش تمام یا بخشی از کالاها، وجه آن را به حساب خود واریز می‌کند و بدون هیچگونه معطلی یا بوروکراسی اداری می‌تواند در هر لحظه‌ای که اراده کند و شرایط مطلوبی در بازار بیابد تا سقف اعتبار تعیین شده از خط اعتباری استفاده کرده و نهایتاً در پایان سال نسبت به تسویه حساب و تعیین سهم سود حاصله هر یک از طرفین مبادرت نماید.

تمام شرایط عقد مضاربه را می‌توان در چارچوب قرارداد منعقد با مشتری بانک اعمال نمود. مسلماً مشتری حق نخواهد داشت با استفاده از این منابع به فعالیتی غیر از تجارت بپردازد.

میزان دریافتها و پرداختها از حساب جاری کاملاً مشخص است و بانک می‌تواند از عامل بخواهد که نسبت به ارایه صورت حسابهای خود برای فعالیتهای تجاری انجام شده و سود حاصله به بانک مبادرت نماید. در کتب فقهی این نوع مضاربه، مصالح‌تر از مضاربه خاص می‌باشد. لازم به ذکر است در سال ۱۳۷۱ از مقام معظم رهبری در رابطه با مشروعیت قراردادهای مضاربه، عام یا مطلق استفتایی به عمل آمد که سوال و پاسخ مذکور به شرح ذیل بوده است: (پیوست شماره ۲)

سؤال: در صورتی که در عقد مضاربه تجارت خاصی شرط نشود و مالک (بانک) طی قراردادی میزان سرمایه را مشخص و به صورت مطلق در اختیار عامل قرار دهد و عامل کراراً با سرمایه معاملات متعدد و متنوعی انجام دهد و سود حاصله را متناسب با مقدار سرمایه به کار گرفته شده (به صورت سهم مشاع از کل سود) به مالک (بانک) پرداخت کند و در پایان مدت قرارداد که معمولاً یک سال است مالک (بانک) با عامل حسابهای فیمابین را تسویه نماید، اشکالی وجود دارد یا خیر؟

پاسخ: بسمه تعالی قرارداد مضاربه به صورت یاد شده اشکال ندارد.

بنابراین با توجه به اینکه عقد مضاربه از جمله عقود است که از صدر اسلام تاکنون استمرار داشته و مورد تأکید و قبول کلیه فقهای شیعه و علمای اهل سنت است و «اعتبار در حساب جاری» دقیقاً در این چارچوب در اختیار عامل فرار می‌گیرد، کاملاً منطبق با موازین شرعی و در چارچوب عقود اسلامی است.

لازم به ذکر است که در رابطه با طرح پیشنهادی «اعتبار در حساب جاری» در چارچوب مضاربه مطلق استفتای دیگری از حضرت آیت‌الله رضوانی عضو فقهای شورای نگهبان از سوی نگارنده به عمل آمده است که متن این استفتا و تأیید معظم‌له به شرح زیر می‌باشد: (پیوست شماره ۳)

سؤال: در صورتی که در چارچوب عقد مضاربه مطلق، بانک (ملک) با اختصاص میزان خاص اعتبار به حساب جاری عامل، به عنوان سرمایه مضاربه، به او اجازه می‌دهد که به حساب بانک معاملات متعدد و متنوعی انجام داده و خریدهای تجاری خویش را با صدور چک از حساب جاری اعتباری مذکور انجام دهد و عواید حاصل از فروشهای تجاری را به همان حساب جاری بازگردانده و سود حاصله بر مبنای توافق اولیه و متناسب با مقدار سرمایه به کار گرفته شده در هر دوره به صورت سهم مشاع از کل سود بین بانک و عامل تسهیم گردد، اشکالی وجود دارد یا خیر؟

پاسخ: بسمه تعالی - در فرض مذکور اشکال شرعی نیست.

ب- انطباق «اعتبار در حساب جاری» با سایر قوانین کشور:

۱- قانون بانکداری بدون ربا و دستورالعمل اجرایی مضاربه و آیین اجرایی مضاربه: به موجب ماده نهم از قانون سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا بانکها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امور بازرگانی در چارچوب سیاستهای بازرگانی دولت، منابع لازم را بر اساس قرارداد مضاربه در اختیار مشتریان با اولویت دادن به تعاونیهای قانونی قرار دهند. (پیوست شماره ۴) به موجب مواد ۳۶ الی ۳۹ آیین‌نامه اجرایی مضاربه (پیوست شماره ۵)، مضاربه قراردادی است که یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تامین سرمایه نقدی می‌گردد با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله هر دو طرف شریک باشند. در این رابطه بانکها می‌توانند سرمایه نقدی لازم را در اختیار عامل اعم از شخص حقیقی یا حقوقی قرار دهند. همچنین به موجب مواد ۱ الی ۱۶ دستورالعمل اجرایی مضاربه (پیوست شماره ۶) ضمن ارایه تعریف مجدد از عقد مضاربه گفته شده که بانکها می‌توانند سرمایه نقدی (منابع) مضاربه را یکجا یا برحسب نیاز به تدریج در اختیار عامل قرار دهند. همچنین مدت قرارداد مضاربه یک سال تعیین شده است. به هر حال انعقاد عقد مضاربه عام با عامل توسط بانک هیچگونه مغایرتی با مفاد قانون بانکداری بدون ربا و آیین‌نامه و دستورالعمل مربوطه نداشته و در هر هیچ یک از این مواد قید نشده که بانکها الزاماً باید در چارچوب قرارداد مضاربه خاص مبادرت به اعطای تسهیلات نمایند. (متن کامل قانون عملیات بانکداری بدون ربا و دستورالعمل و آیین‌نامه اجرایی به عنوان ضمیمه در پایان مقاله ارائه شده است).

۲- انطباق «اعتبار در حساب جاری» در چارچوب مضاربه مطلق با قانون مدنی:

مواد ۵۴۶ الی ۵۶۰ از فصل ششم قانون مدنی ایران (پیوست شماره ۷) به تشریح عقد مضاربه اختصاص یافته است. (متن کامل این فصل از قانون مدنی به عنوان ضمیمه در پایان مقاله ارائه شده است). در این مواد به تعریف عقد مضاربه، نقدی بودن سرمایه، مشاع بودن سود حاصله از مضاربه و تقسیم آن بین مالک و عامل اشاره شده است. هیچیک از مواد قانون مدنی نیز عقد مضاربه عام یا مطلق را منع ننموده بلکه مواد قانونی مذکور عقد مضاربه عام را تایید نموده است. حتی در ماده ۵۵۳ قانون مدنی (پیوست شماره ۷) گفته شده در صورتی که مضاربه مطلق باشد (یعنی تجارت خاصی شرط نشده باشد) عامل می‌تواند هر نوع تجارتی را که صلاح بداند بنماید ولی در طرز تجارت باید متعارف را رعایت نماید. بنابراین بر طبق قانون مدنی نیز اگر «اعتبار در حساب جاری» در چارچوب مضاربه عام انجام شود، احیای این تسهیلات مغایرتی با قانون مزبور نیز ندارد.

۳- انطباق «اعتبار در حساب جاری» با قانون چک:

در ماده ۳ قانون اصلاح موادی از قانون چک مصوب ۷۲/۸/۱۱ (پیوست شماره ۸) آمده است: «صادرکننده چک باید در تاریخ صدور، معادل مبلغ چک در بانک محال علیه نقد یا اعتبار قابل استفاده داشته باشد.»

همانگونه که ملاحظه می‌شود در این ماده قانونی دو نکته قابل توجه است:

۱- اصلاحیه قانون چک در یازدهم آبان ماه سال ۷۲ به تصویب رسیده و تاریخ تصویب این قانون بعد از تصویب و اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا بوده است.

۲- در این قانون به اعتبار قابل استفاده در حساب جاری صادرکننده چک اشاره شده و بنابراین قانونگذار و شورای نگهبان وجود اعتبار در حساب جاری را مغایر با شرع و سایر قوانین تشخیص نداده‌اند.

بنابراین قوانین و مقررات جاری نه تنها مغایرتی با اعطای «اعتبار در حساب جاری» ندارند بلکه مضاربه عام و اعتبار در حساب جاری دارای مبانی حقوقی و قانونی است.

ج- آثار اقتصادی احیای ابزار مالی، اعتبار در حساب جاری:

افرادی که در عرصه اقتصادی فعالیت دارند، هر کدام از آنها به تناسب نوع و حجم فعالیت‌های خود نیاز به تسهیلات خاصی دارند و هر نیاز خاص با تکنیک و روش خاصی تامین مالی می‌شود. اگر بانکها جوابگوی نیازهای مشتریان خود نباشند نیاز از بین نمی‌رود ولی راه و روش تامین آن تغییر می‌یابد و مسیر قانونی و طبیعی آن تغییر می‌کند.

یکی از نیازهای معمول در بازار کار و کسب و تجارت نیازهای فوری و کمبودهای اتفاقی است که بعضاً برای تجار و فعالین اقتصادی غیر قابل پیش‌بینی است. از طرف دیگر عموماً افرادی که به فعالیتهای اقتصادی می‌پردازند خودشان به تنهایی قادر به تامین سرمایه لازم برای فعالیتهای خود نیستند، لذا به ناچار باید از منابع مالی بانکها، موسسات اعتباری و سایرین استفاده نمایند. بعد از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانکها تسهیلات «اعتبار در حساب جاری» را متوقف نموده و به جای آن با استفاده از عقد مضاربه خاص نسبت به تامین سرمایه مورد لزوم بخش تجاری اقدام می‌نمایند. بنابراین برای هر مورد فعالیت تجاری، شخص باید بک درخواست جداگانه‌ای به بانک ارایه نماید. در هر مورد باید نوع کالا مشخص باشد، مدت قرارداد مشخص باشد و حداقل سود مورد انتظار پیش‌بینی شود. بنابراین تامین اعتبار هر مورد خرید کالا در پروسه بررسیهای بانک حداقل بین ۴ تا ۷ روز طول می‌کشد. در حالی که با توجه به شرایط روز معاملات و نرخ کالاها و شرایط خرید و فروش لحظه‌ای بوده و در این رابطه بسیاری از فرصتها از دست می‌رود و به علت عدم کارایی این سیستم در بسیاری موارد بازرگانان به ناچار به منابع

غیربانکی مراجعه نموده و تبعات منفی زیادی به بار می‌آید.

با این اوصاف اجرای طرح «اعتبار در حساب جاری» در چارچوب مضاربه در بانکهای ما اثرات شگرف و مثبتی را در اقتصاد برجای خواهد گذاشت که اهم آنها شامل موارد ذیل می‌باشند:

- ۱- پاسخگویی به نیازهای روز فعالیتهای تجاری.
- ۲- سرعت گردش نقدینگی در بخش تجاری و از بین رفتن رکود.
- ۳- تضعیف بازار ربوی و غیررسمی، تقویت بانکها و موسسات اعتباری.
- ۴- انتقال غیرمستقیم تسهیلات به بخشهای تولیدی و مولد (از تجارت به صنعت یا کشاورزی یا ساختمان)
- ۵- کاهش هزینههای مالی در فعالیتهای تجاری (کاهش قیمت برای مصرف کننده نهایی - کاهش تورم)
- ۶- ایجاد فرصتهای شغلی در سایر بخشها.

۷- از بین بردن بخشی از تخلفات صدور چکهای بلامحل.

نکته اساسی در پایان این مبحث تصحیح نگرش منفی موجود در جامعه در رابطه با بخش تجاری به عنوان دلالی، واسطه‌گری، احتکار و غیرمولد بودن است. در حالی که با اندکی تعمق مشاهده می‌گردد که بخش تجارت در واقع حلقه واسطه بین واحدهای مولد چه از نظر تامین مواد اولیه و یا فروش محصولات در بخشهای صنعت و معدن، کشاورزی و حتی مسکن و ساختمان می‌باشد.

د- مکانیزم اجرایی «اعتبار در حساب جاری» و دستورالعملهای اجرایی آن:

۱- گزینش مشتری:

الف- قابلیت اعتماد و اطمینان (با توجه به سوابق، حسن شهرت، معاملات بانکی و گردش حساب)

ب- قابلیت و صلاحیت فنی (سوابق و تجارب حرفه‌ای در امر تجارت به استناد اسناد و مدارک و اطلاعات مکتسبه)

ج- ظرفیت مالی و کشش اعتباری (بررسی و ارزیابی وضعیت مالی مشتری با توجه به سوابق و حجم عملیات با بانک و سایر بانکها)

د- وثایق (مشتری یا باید از مشتریان با سابقه و معتبر بانک باشد یا تضمینات و وثایق لازم را در اختیار بانک قرار دهد).

۲- تعیین خط اعتباری:

الف- تعیین میزان خط اعتباری با توجه به توانمندیهای مشتری و ارزیابی گزینشی وی.

ب- تعیین مدت خط اعتباری که معمولاً برای مدت یک سال می باشد.

ج- تعیین نوع خط اعتباری که به صورتهای تضمین شده (Secured Line Of Credit) خط اعتباری گردان (revolving line of credit) و خط اعتباری باز یا آزاد (open line of credit) بوده و مشتری بدون ارایه پیش فاکتور در هر زمان که بخواهد در رابطه با فعالیتهای مرتبط مورد استفاده قرار می دهد. البته در رابطه با برخی از مشتریان نیز می توان از خط اعتباری تضمین نشده (unsecured line of credit) استفاده نمود.

۳- انعقاد قرارداد مضاربه مطلق:

الف- بر اساس خط اعتباری تخصیص داده شده سقف خاصی برای سرمایه مضاربه تعیین

می گردد.

ب- در قرارداد مضاربه بانک به عامل اجازه می دهد تا در سقف سرمایه تعیین شده طی یک سال به صورت دفعاتاً واحده یا به تدریج از سقف اعتباری مشخص شده در حساب جاری استفاده کند.

ج- عامل تعهد می کند از سقف اعتباری تخصیص یافته فقط در فعالیتهای تجاری استفاده نماید.

د- عامل تعهد می کند گزارشات مورد درخواست فعالیتهای تجاری خود را در هر زمان یا هر دوره به بانک ارسال نماید و امکان نظارت بر فعالیتهای تجاری خویش را برای بانک فراهم کند.

ه- سود حاصل از معاملات با توجه به سقف اعتباری و سرمایه مضاربه و مدت آن و دفعاتی که در طی یک سال مورد استفاده قرار می گیرد توسط عامل پیش بینی شده و درصد سهم بانک از سود تحقیق یافته مشخص و در قرارداد مضاربه قید می شود.

و- سایر مواردی که در قراردادهای کنونی مضاربه گنجانیده شده عنداللزوم در این قراردادها

نیز پیش بینی می شود.

۴- ترتیبات حسابداری:

الف- صدور هر چک و ارایه به بانک توسط عامل در حکم درخواست استفاده از تمام یا بخشی از سرمایه مضاربه تخصیص یافته می باشد و بانک بلافاصله مبلغ مذکور را از سرفصل حساب «تسهیلات اعطایی مضاربه» تامین و پرداخت نموده و از سقف اعتباری مشتری کسر می نماید.

ب- تعهدات بانک بر اساس خطوط اعتباری مشتریان زیر خط بیلان تحت عنوان «تعهدات بانک بابت قراردادهای مضاربه» ثبت و نگهداری می شود.

ج- پس از هر بار استفاده عامل از سرمایه مضاربه از میزان تعهدات بانک در بند ۲ کسر و مبلغ

استفاده شده به قسمت دارایی ترازنامه سرفصل «تسهیلات اعطایی مضاربه» منتقل می‌شود.

نتیجه:

در این مقاله سعی شد یکی از نیازهای مبرم فعالیتهای اقتصادی روز تحت عنوان «اعتبار در حساب جاری» تشریح گردد و مشخص شد که اعطای تسهیلات «اعتبار در حساب جاری» با موازین شرعی و قانونی و دستورالعملها و آیین‌نامه‌های مربوطه هیچگونه مغایرتی ندارد و می‌توان نسبت به حیای این ابزار مالی و نیاز مبرم مشتریان بانکها در چارچوب قرارداد مضاربه اقدام نمود. با احیای این ابزار مالی در سیستم بانکی نه تنها به یک نیاز مبرم فعالین اقتصادی پاسخ مناسب داده خواهد شد بلکه با بهره‌گیری بهینه از منابع بانک، سرعت گردش نقدینگی، در نظر گرفتن سرمایه مطمئن و سهل‌الوصول برای مشتریان اعتباری می‌توان به تضعیف و از بین بردن بازار موازی ربوی و غیرقانونی در کنار سیستم بانکی اقدام و تحرک و رونق بیشتری در بخش تجاری به وجود آورد که آثار آن به سایر بخشهای اقتصادی نیز قابل انتقال است.

پیشنهاد:

آیا می‌توان به احیای تسهیلات «اعتبار در حساب جاری» در سایر بخشهای اقتصادی با بهره‌گیری از سایر عقود اسلامی اقدام نمود. موضوع تحقیقی است که در آینده کارشناسان صاحب‌نظران و محققین صنعت بانکداری می‌توانند به آن بپردازند.

پیوست (۱)

شرکت سرمایه و تجارت

(مضاربه)

مضاربه که به آن قراض نیز گفته می‌شود قراردادی تجاری میان دو طرف است که بر مبنای آن یکی عهده‌دار سرمایه و دیگری عهده‌دار کار برای تجارت می‌شود و سود آن میان آن دو تقسیم می‌شود.

۱- مضاربه مانند سایر پیمانها قراردادی است که نیاز به بیان و گفتار (و یا نوشته) حاکی از پیشنهاد و قبول آن از جانب طرفین دارد. و طرفین باید دارای رشد، خرد، اختیار بوده سرمایه‌گذار پولش آزاد و تاجر قدرت بر تجارت با سرمایه را داشته باشد همچنین باید مقدار سرمایه معلوم و سود به صورت مشاع و عدد کسری مثلاً $\frac{1}{3}$ و $\frac{1}{4}$ یا $\frac{1}{3}$ و $\frac{2}{3}$ تعیین گردد.

۲- این معامله در تجارت است. بنابراین اگر کسی به کشاورزی پولی دهد تا آن را به مصرف زراعت برساند و محصول میان آن دو تقسیم شود و یا اینکه پول را به صنعتگر بدهد تا آن را در حرفه‌اش مصرف کند و استفاده‌اش را میان هم تقسیم کنند، صحیح نیست و عمل مضاربه انجام نشده است.

۳- چنانچه کسی تور ماهی‌گیری به صیادی بدهد (تا با آن به صید ماهی بپردازد) و ماهیهای صید شده میان آن دو به نسبت تقسیم گردد، مضاربه نبوده بلکه معامله‌ای فاسد است، و آنچه صید شده به مقداری که برای خود در نظر گرفته بود از آن صیاد است و آن سهمی را که برای صاحب تور در نظر گرفته، مالکیتش مورد اشکال است و حتماً آنچه صید شده به حالت اباحه باقی می‌ماند یعنی تنها اجرت معمولی به صاحب (ابزار) تعلق می‌گیرد.

۴- همچنین اگر کسی به دیگری پول دهد تا درخت خرما یا گوسفند خریداری کند و محصول و نتیجه آنها میان آن دو تقسیم شود، مضاربه نبوده بلکه معامله‌ای فاسد است، و ثمره و نتیجه از آن صاحب پول است و او باید به میزان عملی که انجام شده به عامل اجره‌المثل بدهد.

۵- مضاربه با مال مشاع مانند مفروض صحیح است، مثلاً اگر دو نفر هزار تومان به طور مشاع نزد تاجری داشته باشند یکی از آن دو می‌تواند سهم خود را که مثلاً $\frac{1}{3}$ است به مضاربه بگذارد.

۶- یک سرمایه‌گذار می‌تواند با چند عامل در مورد یک مال مضاربه کند خواه با حقوق مساوی از سود یا با تفاوت، هر چند که در عمل یکسان باشند همچنین، چند سرمایه‌گذار می‌توانند با یک عامل به مضاربه بپردازند.

۷- مضاربه پیمانی است جائز به این معنی که هر یک از دو طرف می‌توانند آن را قبل از شروع

به کار و بعد از شروع، قبل از به دست آمدن سود و یا بعد از آن، فسخ کنند.

۸- مضاربه با مرگ یکی از طرفین باطل می‌گردد.

۹- عامل، امین محسوب می‌شود و در صورت تلف شدن یا معیوب شدن مالی که در دست او ضامن نخواهد بود مگر اینکه در مورد آن زیاده‌روی یا کوتاهی کرده باشد.

۱۰- در صورت زیان و خسارت در تجارت عامل ضامن نبوده بلکه زیان بر صاحب مال خواهد بود.

۱۱- عامل بعد از قرارداد مضاربه باید به وظیفه خود قیام کند.

۱۲- در صورتی که قرارداد مضاربه مطلق (و بدون شرط باشد) عامل هر طور که مصلحت بداند، می‌تواند تجارت کند.

۱۳- عامل نمی‌تواند بدون اجازه صاحب مال برای تجارت به شهر یا کشور دیگر مسافرت نماید.

۱۴- در صورت اجازه صاحب مال، عامل می‌تواند به اندازه معمول برای مخارج تهیه گذرنامه، رفت و برگشت و اقامت از سرمایه استفاده کند، و اگر برای گردش یا خرید و معامله شخصی و مانند آن بخواهد بیشتر بماند، به حساب خودش خواهد بود.

۱۵- چنانچه عامل برای دو نفر یا بیشتر و یا برای خود و دیگری تجارت می‌کند هزینه سفر تقسیم خواهد شد.

۱۶- عامل نمی‌تواند، بدون اجازه صاحب مال، دیگری را برای تجارت وکیل قرار دهد؛ مگر در بعضی از کارهای مقدماتی.

۱۷- خسارات وارد بر مال مضاربه با سود حاصله جبران می‌شود.

۱۸- اگر بدون وکالت یا سرپرستی کسی با مال دیگری به مضاربه بپردازد، این معامله فضولی بوده در صورت اجازه مالک انجام می‌گیرد و سود میان مالک و عامل تقسیم می‌شود. ولی خسارت وارده بر عهده عامل خواهد بود.

۱۹- اگر در مقدار سرمایه، سود، و خسارت وارده میان مالک و عامل اختلاف شود و دلیلی در بین نبود گفته‌شده عامل مقدم است ولی اگر در مقدار سهم عامل از سود اختلاف شود که آیا $\frac{1}{2}$ است یا $\frac{1}{3}$ و دلیل و مدرکی در بین نباشد قول مالک مقدم خواهد بود.

۲۰- پدر و جد می‌توانند با مال کودک خود در صورتی که مفسده‌ای نداشته باشد، مضاربه کنند، و رعایت مصلحت وی را احتمالاً بنمایند. همچنین، قیم شرعی مانند وصی و حاکم شرع، می‌توانند، با مراعات کامل مصلحت و امانت به مضاربه (مالی که در اختیار دارند) بپردازند.

امام خمینی - تحریر الوسیله ج ۱ ص ۶۲۱

دو طرح جدید مدیریت عامل

از سوی مقام معظم رهبری مورد تأیید قرار گرفت

اطلاع یافتیم مدیریت عامل بانک دو طرح پیشنهادی خود را طی نامه‌ای به دفتر مقام معظم رهبری تقدیم کرد که با هر دو طرح پیشنهادی موافقت گردید. طرحهای پیشنهادی بدین شرح است:

۱- در صورتی که در عقد مضاربه، تجارت خاصی شرط نشود و مالک (بانک) طی قراردادی میزان سرمایه را مشخص و به صورت مطلق در اختیار عامل قرار دهد و عامل کراراً با سرمایه معاملات متعدد و متنوعی انجام دهد و سود حاصله را متناسب با مقدار سرمایه به کار گرفته شده (به صورت سهم مشاع از کل سود) به مالک (بانک) پرداخت کند و در پایان مدت قرارداد که معمولاً یک سال است مالک (بانک) با عامل حسابهای فیما بین را تسویه نماید، اشکالی وجود دارد یا خیر؟

۲- به منظور جمع‌آوری وجوه سپرده‌گذاران و ترغیب و تشویق آنان به تمرکز وجوه خود نزدیک بانک، در صورتی که در قرارداد سپرده‌گذاران به هنگام افتتاح حساب قید شود اگر میزان سپرده وی در طول مثلاً شش ماه از میزان معینی کمتر نشود، به سپرده‌گذار و یا اشخاصی که از طرف وی معرفی می‌شوند، تسهیلات مالی بانکی نظیر قرض‌الحسنه پرداخت خواهد شد، حکم شرعی مسئله از جنبه آلوده شدن موضوع به ربا چیست؟

- ۱- قرارداد مضاربه بصورت یاد شده اشکال ندارد.
- ۲- اعطای تسهیلات صرفی اشکال ندارد.
-

پیوست (۳)

بسمه تعالی»

محضر مبارک حضرت آیت... رضوانی

با سلام و تحیات

خواهشمند است نظر فقهی خود را در مورد سوال زیر اعلام فرمائید.
 سوال - در صورتی که در چارچوب عقد مضاربه مطلق، بانک (مالک) با اختصاص میزان خاصی اعتبار به حساب جاری عامل، به عنوان سرمایه مضاربه، به او اجازه می دهد که به حساب بانک معاملات متعدد و متنوعی انجام داده و خریدهای تجاری خویش را با صدور چک از حساب جاری اعتباری مذکور انجام دهد و عواید حاصل از فروشهای تجاری را به همان حساب جاری بازگردانده و سود حاصله بر مبنای توافق اولیه و متناسب با مقدار سرمایه به کار گرفته شده در هر دوره به صورت سهم مشاع از کل سود بین بانک و عامل تسهیم گردد، اشکالی وجود دارد یا خیر؟

با آرزوی توفیق

محمد علی شیرانی

با سپاس
 در فرضیه مذکور اشکال شرعی نیست
 عند سرکار شما

پیوست (۴)

تبصره ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)

تبصره: سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار که بانک در به کار گرفتن آنها وکیل می‌باشد، در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌گیرد.

پیوست (۵)

آئین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)

(تصویب نامه شماره ۸۸۶۲۰ هیات وزیران)

۵- مضاربه

ماده ۳۶- مضاربه قراردادی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تامین سرمایه (نقدی) می‌گردد با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله شریک باشند.

ماده ۳۷- بانکها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امور بازرگانی به عنوان مالک، سرمایه نقدی (منابع) لازم را در اختیار عامل اعم از شخص حقیقی یا حقوقی قرار دهند.

بانکها در اعطای این تسهیلات به تعاونیهای قانونی اولویت خواهند داد.

ماده ۳۸- بانکها در امر واردات مجاز به مضاربه با بخش خصوصی نمی‌باشند.

ماده ۳۹- انواع هزینه‌های قابل قبول در مضاربه توسط بانک مرکزی تعیین و اعلام خواهد

شد.

پیوست (۶)

دستورالعملهای اجرایی مضاربه

ماده ۱- مضاربه قراردادی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تأمین سرمایه (نقدی) می‌گردد با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله هر دو طرف شریک باشند.

ماده ۲- بانکها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش امور بازرگانی به عنوان مالک، سرمایه نقدی (منابع) لازم را در اختیار عامل اعم از شخص حقیقی یا حقوقی قرار دهند.

تبصره ۱- بانکها موظفند در اعطای تسهیلات مضاربه به تعاونیهای قانونی اولویت دهند.
 تبصره ۲- سرمایه نقدی مضاربه ممکن است توسط یک یا چند بانک تأمین شود.
 ماده ۳- بانکها در امور وادرات مجاز به مضاربه با بخش خصوص نمی‌باشند.
 ماده ۴- بانکها می‌توانند سرمایه نقدی (منابع) مضاربه را یکجا یا حسب نیاز به تدریج در اختیار عامل قرار دهند.

ماده ۵- بانکها موظفند قبل از انعقاد قرارداد مضاربه، عملیات موضوع مضاربه را در حد نیاز بررسی و اطمینان حاصل نمایند که اصل سرمایه و سود مورد انتظار در طول مدت مضاربه قابل برگشت است.
 ماده ۶- کار لازم برای اجرای عملیات مضاربه باید طبق قرارداد مربوط تماماً توسط عامل انجام شود.

ماده ۷- هزینه‌های قابل قبل مضاربه عبارتند از:

الف- قیمت خرید کالا

ب- بیمه و حق ثبت سفارش

پ- حمل و نقل

ت- انبارداری

ث- حقوق گمرکی و سود بازرگانی

ج- هزینه بانکی

چ- هزینه‌های بسته‌بندی

ماده ۸- سایر هزینه‌های متعلقه به معامله یا معاملات موضوع مضاربه با مصالحه طرفین به عهده عامل خواهد بود.

ماده ۹- مدت قرارداد مضاربه حداکثر یک سال می‌باشد. در موارد استثنایی مدت مذکور با اجازه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران قابل افزایش خواهد بود.

ماده ۱۰- بانکها مکلفند بر مصرف سرمایه نقدی (منابع) و برگشت آن و همچنین بر عملیات اجرایی مضاربه نظارت لازم و کافی به عمل آورند.

تبصره - حساب عملیات بانکی ناشی از اجرای معاملات مضاربه نزد بانک تامین‌کننده سرمایه متمرکز خواهد شد. در صورتی که سرمایه نقدی توسط چند بانک تامین شده باشد حساب عملیات بانکی مذکور نزد یک بانک به انتخاب بانکهای تامین‌کننده سرمایه متمرکز خواهد شد.

ماده ۱۱- بانکها می‌توانند برای حصول اطمینان از انجام عمل مضاربه و حسن اجرای قرارداد، از عامل طبق قرارداد مربوطه، تامین کافی اخذ نمایند.

ماده ۱۲- بانکها موظفند برای جبران خسارت وارده بر اصل سرمایه ضمن عقد صلح موضوع ماده ۸ این دستورالعمل، از عامل عهد کافی اخذ نمایند.

ماده ۱۳- حداقل یا حداکثر نسبت سهم سود بین بانک و عامل توسط شورای پول و اعتبار تعیین خواهد شد.

ماده ۱۴- حداقل نرخ سود مورد انتظار (پیش‌بینی شده) در مورد معاملات موضوع مضاربه نسبت به سرمایه بابت سهم بانک توسط شورای پول و اعتبار تعیین می‌گردد.

ماده ۱۵- بانکها ترتیبی اتخاذ خواهند نمود تا عنداللزوم اموال موضوع معاملات مضاربه و یا وثایق آن در طول مدت اجرای قرارداد مضاربه حداقل به میزان مانده سرمایه بانک به نفع بانک بیده شود.

ماده ۱۶- بانکها مکلفند در قرارداد مضاربه قید نمایند که قرارداد مذکور بر اساس توافق طرفین، در حکم اسناد لازم‌الاجرا و تابع آیین نامه اجرایی اسناد رسمی می‌باشد.

تبصره - معاملات که طبق قوانین و مقررات موضوعه در مورد وثایق دریافتی باید در دفاتر اسناد رسمی انجام شوند، کماکان طبق تشریفات مربوط انجام خواهد شد.

این دستورالعمل مشتمل بر ۱۶ ماده و چهار تبصره در پانصد و پنجمین جلسه شورای پول و اعتبار مورخ ۱۳۶۳/۱/۱۹ به تصویب رسید.

پیوست (۷)

قانون مدنی ایران

فصل ششم: در مضاربه

ماده ۵۴۶- مضاربه عقدی است که به موجب آن احد متعاملین سرمایه می دهد با قید اینکه طرف دیگر با آن تجارت کرده و در سود آن شریک باشند. صاحب سرمایه، مالک، و عامل، مضارب نامیده می شود.

ماده ۵۴۷- سرمایه باید وجد نقد باشد.

ماده ۵۴۸- حصه هر یک از مالک و مضارب در منافع باید جزء مشاع از کل، از قبیل ربع یا ثلث و غیره، باشد.

ماده ۵۴۹- حصدهای مزبوره در ماده فوق باید در عقد مضاربه معین شود، مگر اینکه در عرف منجزاً معلوم بوده و سکوت در عقد منصرف به آن گردد.

ماده ۵۵۰- مضاربه عقدی است جایز.

ماده ۵۵۱- عقد مضاربه به یکی از علل ذیل منفسخ می شود:

- ۱- در صورت موت یا جنون یا سفد احد طرفین،
- ۲- در صورت مفلس شدن مالک،
- ۳- در صورت تلف شدن تمام سرمایه و ربح،
- ۴- در صورت عدم امکان تجارتي که منظور طرفین بوده.

ماده ۵۵۲- هرگاه در مضاربه برای تجارت مدت معین شده باشد، تعیین مدت موجب لزوم عقد نمی شود، لیکن پس از انقضاء مدت مضارب نمی تواند معامله بکند مگر به اجازه جدید مالک.

ماده ۵۵۳- در صورتی که مضارب مطلق باشد (یعنی تجارت خاصی نشده باشد)، عامل می تواند هر قسم تجارتي را که صلاح بداند بنماید، ولی در طرز تجارت باید متعارف را رعایت کند.

ماده ۵۵۴- مضارب نمی تواند نسبت به همان سرمایه با دیگری مضاربه کند یا آن را به غیر واگذار نماید، مگر با اجازه مالک.

ماده ۵۵۵- مضارب باید اعمالی را که برای نوع تجارت متعارف و معمول بلد و زمان است بجا

آورد، ولی، اگر اعمالی را که بر طبق عرف باید به اجیر رجوع کند خود شخصاً انجام دهد مستحق اجرت آن نخواهد بود.

ماده ۵۵۶- مضارب در حکم امین است و ضامن مال مضارب نمی شود مگر در صورت تعدی و تفریط.

ماده ۵۵۷- اگر کسی مالی برای تجارت بدهد و قرار گذارد که تمام منافع مال مالک باشد، در این صورت... معامله مضارب محسوب نمی شود و عامل مستحق اجرت المثل خواهد بود، مگر اینکه معلوم شود که عامل عمل را تبرعاً انجام داده است.

ماده ۵۵۸- اگر شرط شود که مضارب ضامن سرمایه خواهد بود و یا خسارات حاصله از تجارت متوجه مالک نخواهد شد عقد باطل است، مگر اینکه به طور لزوم شرط شده باشد که مضارب از مال خود به مقدار خسارت یا تلف مجاناً به مالک تملیک کند.

ماده ۵۵۹- در حساب جاری یا حساب به مدت ممکن است، با رعایت شرط قسمت اخیر ماده قبل، احکام مضارب جاری و حق المضارب به آن تعلق بگیرد.

ماده ۵۶۰- بد غیر از آنکه فوقاً مذکور شد، مضارب تابع شرایط و مقرراتی است که به موجب عقد بین طرفین مقرر است.

پیوست (۸)

قانون اصلاح موادی از قانون چک مصوب تیرماه ۱۳۵۵

مصوب ۱۱ آبان ماه ۱۳۷۲

ماده ۳- صادرکننده چک باید در تاریخ صدور معادل مبلغ چک در بانک محل علیحد محل (نقد یا اعتبار قابل استفاده) داشته باشد و نباید تمام یا قسمتی از وجهی را که به اعتبار آن چک صادر کرده به صورتی از بانک خارج نماید یا دستور عدم پرداخت وجه چک را بدهد و نیز نباید چک را به صورتی تنظیم نماید که بانک به عللی از قبیل عدم مطابقت امضاء یا قلم خوردگی در متن چک یا اختلاف در مندرجات چک و امثال آن از پرداخت وجه چک خودداری نماید.

هرگاه در متن چک شرطی برای پرداخت ذکر شده باشد بانک به آن شرط ترتیب اثر نخواهد

داد.